

Artikel: Het grootste sieraad van een vrouw: Gender en het kaalscheren van ‘moffenmeiden’ tijdens de nadagen van de Tweede Wereldoorlog

Auteur: Annelore van Gool

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.4, 10-20.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: Towards the end of World War II and the German occupation of Western Europe, joyful euphoria about the liberation coincided with the public shaving of heads of thousands of women. In the Netherlands, the so-called ‘moffenmeiden’ were considered traitors due to their alleged intimate relationships with German soldiers. As punishment their hair was shaved off and they endured humiliations in front of their community. This article is a historiographical-theoretical exploration of these head shavings. It offers a historical explanation and broadens the perspective theoretically by asking to what extent gender as an analytical framework can contribute to a deeper understanding of this phenomenon. The accusations and the term ‘moffenmeid’ have a sexist character and were strongly determined by the community. The disapproval of the women’s behavior culminated in a political-social standing in the form of a discursive construction of the concept of “sexual collaboration”. The symbolism of head shavings and the prevailing views on gender during the war show that the retaliation was sexualized. Women, their bodies and sexuality were seen as national properties. Thus, the Liberation was more than a moment in which nations could reinvent themselves by punishing and excluding ‘wrong’ fellow countrymen. Because the war was seen as a crisis of morality and masculinity, peace entailed a restoration of the moral order, pre-war gender patterns, and male domination. The head shavings were a component of this turnaround to a reborn masculine state.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

J. F. M. Trum, *Na de bevrijding worden vrouwelijke collaborateurs kaalgeknipt*. 1944. Regionaal Archief Nijmegen.

Annelore van Gool

HET GROOTSTE SIERAAD VAN EEN VROUW

GENDER EN HET KAALSCHEREN VAN 'MOFFENMEIDEN' TIJDENS DE NADAGEN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Kaalgeschoren en beklad met hakenkruizen. Tijdens het feestgedruis van de bevrijding werden ‘moffenmeiden’ overal in Europa op deze manier bestraft en vernederd voor hun vermeende (seksuele) relaties met Duitse soldaten. Waarom werden bij deze meisjes en vrouwen eigenlijk de haren afgeschoren?¹

(...) Aan de dametjes, die jaar in jaar uit met de moffen optrokken, haar eer te grabbel gooiden voor een bonnetje en een borrel, werd de belofte nagekomen: de koppen kaal! Temidden van een vrolijke menigte zaten ze daar, op een stoel, of zomaar op straat. En de tondeuse deed haar werk. Daar verdween het grootste sieraad van een vrouw, maar ook de grootste smaad voor een vrouw, die dat moet verliezen. (...) (8 mei 1945).²

Met genoegdoening schrijft de auteur van dit artikel in de krant *De Waarheid* over het kaalscheren van enkele ‘moffenmeiden’ in Amsterdam. Deze gebeurtenis stond niet op zichzelf. Het kaalknippen, besmeren met menie of pek en ridiculiseren van meisjes en vrouwen voor het oog van hun gemeenschap was een wijdverbreid fenomeen dat in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog in Europa de kop op stak.³ Toen de Duitse bezetter van het toneel verdween, vierden mensen niet alleen uitgebreid feest op straat. Even zo luid als de uitroep van blijdschap klonk de vraag naar zuivering en bestraffing van landgenoten die gesympathiseerd hadden met de overheerser.⁴ Deze eis van vergelding gold ook voor vrouwen die ervan beticht werden intieme relaties met Duitse soldaten te zijn aangegaan. De ‘moffenmeid’ of ‘moffenhoer’ in Nederland, de ‘*tysgerpige*’ (Duitse hoeren) in Denemarken en de Franse ‘*femme à boche*’ (vrouw van een mof) stonden te boek als landverraadsters.⁵ De overtuiging was dat deze jonge meisjes en vrouwen door hun intimiteit met de vijandelijke troepen ‘seksuele collaboratie’ hadden gepleegd.

Het afscheren van hun haren werd een breedgedragen bestraffing. Hoewel er al tijdens de Duitse overheersing in enkele landen incidenten van kaalscheren waren voorgevallen, werd de handeling na de bezetting een vast onderdeel van de bevrijdingsrituelen.⁶

Dit artikel neemt het kaalknippen van ‘moffenmeiden’, dat vooral plaatsvond rond de bevrijdingsperiode, onder de loep. Historicus Monica Diederichs schreef in 2006 als eerste en enige in Nederland een monografie over bestraffing en vrouwen die relaties hadden met Duitse soldaten: *Wie geschoren wordt moet stilzitten*. In het werk van Diederichs, maar ook in andere Nederlandse (populair)wetenschappelijke literatuur, is het kaalscheren nooit het uitgangspunt van onderzoek. Bovendien leunen de Nederlandse auteurs sterk op de narratieve kracht van de gebeurtenissen.⁷ De verhalen over het kaalscheren van ‘moffenmeiden’ zijn nog lang niet uitverteld. Echter is er naast de persoonlijke getuigenissen ook een theoretisch raamwerk nodig om een completer inzicht te krijgen in het kaalknippen. In dit onderzoek staat daarom de vraag centraal in hoeverre gender als analytisch kader kan bijdragen aan het begrip van het kaalscheren van ‘moffenmeiden’.

De invulling van het begrip gender is niet in beton gegoten, maar onderhevig aan verandering. Voor genderhistoricus Joan Wallach Scott is gender een onafhankelijke analytische categorie om machtsrelaties betekenis te geven. Inhoudelijk bepalen wat mannelijk of vrouwelijk is, vormt een politieke strijd. Daarnaast ziet Scott gender als een wezenlijk onderdeel van sociale verhoudingen, afhankelijk van factoren uit de omgeving

en opvoeding.⁸ Gender kan het politieke, culturele, economische en sociale met het persoonlijke verbinden.⁹ Bovendien helpt een theoretisch genderperspectief afstand te houden van het onderwerp en weg te blijven van morele oordelen en een scherpe dichotomie tussen slachtoffer- en daderschap.¹⁰

Door Scotts definitie van gender mee te nemen bij een onderzoek naar het kaalscheren, ontstaan vragen naar de culturele representatie van de sekseverschillen en de aanwezigheid daarvan in het politieke en maatschappelijke discours gedurende het proces van de bevrijding. Tijdens de bezetting paste de samenleving een meetlat van heersende normen rondom seksualiteit en gender toe op het gedrag van ‘moffenmeiden’. Daarom richt dit onderzoek zich ook op de vermeende daden van de vrouwen en de heersende genderopvattingen die daaraan verbonden waren. Om te verklaren waarom het kaalscheren van ‘moffenmeiden’ als straf gold, zal er worden ingegaan op de betekenis van een beschuldiging van ‘seksuele collaboratie’ en de definiëring van ‘de moffenmeid’. Daarnaast wordt de sociale realiteit voor de vrouwen meegenomen. Ten slotte zal het karakter en de symbolische betekenis van het kaalscheren bestudeerd worden, samen met de normen die vrouwen werden opgelegd.

‘SEKSUELE COLLABORATIE’ EN ‘MOFFENMEID’

In Frankrijk, Noorwegen en Denemarken vond het kaalscheren al tijdens de bezetting plaats. Wat eerst heimelijke acties waren van individuen en het verzet, sloeg tijdens de bevrijding om naar een publiek schouwspel.¹¹ Vanuit Frankrijk bereikten berichten over het kaalknippen van ‘moffenmeiden’ ook België en Nederland. Zo ontvingen sommige Nederlandse vrouwen tijdens de bezetting alvast een anonieme kaart waarop de scheerbeurten in Frankrijk werd aangehaald als waarschuwing.¹² Het aantal Nederlandse

meisjes en vrouwen dat omgang had met Duitse militairen moet rond de 120.000 à 145.000 hebben gelegen.¹³ De vraag hoeveel vrouwen er precies zijn kaalgeschoren is voor Nederland tot dusver onbeantwoord gebleven, in tegenstelling tot enkele andere landen. Bovendien wordt aangenomen dat het kaalscheren bedoeld was voor vrouwen die te boek stonden als ‘moffenmeiden’. Deze aanname is nooit onderbouwd met een onderzoek naar de achtergrond van de vrouwen die in Nederland zijn kaalgeschoren. Over de grens zijn er echter verschillen in wie er werd kaalgeknipt. Zo zijn in Noorwegen en Denemarken vrouwen uitsluitend kaalgeschoren als vergelding voor ‘seksuele verbroedering’ met de bezetter.¹⁴ Terwijl in Frankrijk en België vrouwen niet alleen kaalgeknipt werden voor ‘horizontale of seksuele collaboratie’, maar ook voor illegale handel met soldaten, verklikking van illegale activiteiten aan de bezetter of voor participatie aan een collaborerende organisatie.¹⁵

Ondanks de verschillende vormen van collaboratie, was de beeldvorming van het landverraad van vrouwen in België en Frankrijk voorzien van een seksuele lading. Deze perceptie van vrouwelijke collaboratie werd versterkt door het sensationele, seksuele en publieke element dat in het kaalscheren besloten lag en de representatie van de kaalgeschoren vrouwen achteraf.¹⁶ Waar het knippen van de haren van vrouwen voorheen werd ingezet als vergelding voor verschillende vormen van collaboratie, is de handeling langzamerhand gezien als een exclusieve straf voor de vrouwen die seksuele relaties hadden met de Duitse bezetter. Het geschoren hoofd, hoewel tijdelijk, werd een bewijs van seksuele schuld.¹⁷ ‘Seksuele collaboratie’, ingebeeld of niet, blijkt kortom cruciaal te zijn geweest voor de betekenis van het bestraffingsritueel. Dat vraagt om een toespitsing op de term.

In de Nederlandse historiografie is het begrip ‘seksuele collaboratie’ lange

tijd toegepast als een neutrale aanduiding.¹⁸ In de samenvoeging van de woorden ‘seksuele’ en ‘collaboratie’ lag echter de stille aanname besloten dat op dergelijke wijze sympathie uiten naar Duitse soldaten gelijk stond aan collaboreren. Hierbij gold het morele uitgangspunt dat de bevolking de vijandelijke bezetter op afstand moest houden. Vrouwen die relaties aangingen met Duitse soldaten beïnvloedden daar niet het verloop van de oorlog mee. Politieke en maatschappelijke duiding van deze seksuele relaties kan het gat tussen de symbolische betekenis en de daadwerkelijke invloed op de oorlog verduidelijken.

Meer dan als een eenvoudige acceptatie van de oorlogssituatie, voelden de seksuele relaties als een positieve be-

gedrag van een vrouw tijdens de bezetting kon aanleiding zijn om haar reputatie van vóór de oorlog op te rakelen en situaties uit haar privéleven erbij te halen als bewijs van losbandigheid.²² Er was sprake van dubbele schuld: naast landverraad betrof dit ook het seksuele ‘wangedrag’ van de vrouwen.²³ Het gedrag van ‘moffenmeiden’ werd afgekeurd en om dat morele oordeel een politiek-maatschappelijk lading te geven, is de discursieve constructie ‘seksuele collaboratie’ in het leven geroepen. Een persoonlijk gebeuren als het aangaan van een seksuele relatie werd daarmee opgeschaald tot een kwestie van nationaal belang.

In West-Europa werd het arresteren van vrouwen en meisjes vanwege ‘seksuele collaboratie’ in eerste instantie

“ER WAS SPRAKE VAN DUBBELE SCHULD: NAAST LANDVERRAAD BETROF DIT OOK HET SEKSUELE ‘WANGEDRAG’ VAN DE VROUWEN”

vestiging van de aanwezigheid van de bezetter.¹⁹ Het lijden van de rest van de bevolking speelde hierbij ook een rol. De sociale werkelijkheid werd door de bezetting anders ervaren: er ontstond een nieuwe scheiding tussen zij die hadden geprofiteerd van de oorlog en de rest van de samenleving.²⁰ In het woord ‘moffenhoer’ ligt het idee besloten dat er sprake was van een transactie: ze leverde ‘uit vrije wil haar “koopwaar” aan Duitse soldaten’, in ruil voor materiële zaken als voedsel en luxeartikelen.²¹ Daarnaast werd het seksuele aspect van ‘seksuele collaboratie’ geregeld overdreven en was het onderwerp van fantasie. Twijfelachtig

nergens in de nieuwe wetgeving tegen politiek verraad ondersteund.²⁴ Per land was de juridische beschouwing verschillend, maar in de meeste gevallen was er geen strafrechtelijk uitsluitel of het aangaan van een (seksuele) relatie met de bezetter wel als collaboratie bestraft kon worden. Veel ‘moffenmeiden’ werden toch gearresteerd, ondervraagd of voorgeleid vanwege plaatselijke interpretaties van bevelen van hogerhand. Vaak met de argumentatie dat sociale onrust zo voorkomen kon worden.²⁵ In Nederland paste Het Militair Gezag zich vervolgens aan deze gebeurtenissen aan en zag het als passend met het rechtsgevoel van direct na de bevrijding.²⁶

Net als ‘seksuele collaboratie’ is ook ‘moffenmeid’ een problematische term. De aanduiding ‘moffenmeid’, in eerste instantie door de directe omgeving in de mond genomen, bevat ook nu nog een stigma dat de realiteit reduceert tot een archetype en dat situationele verschillen verbloemt. Zowel in Denemarken als Nederland was er tijdens en na de bezetting, ook in academische teksten, sprake van een stigmatisering en stereotypering van ‘moffenmeiden’. Zo werden ze beschreven als losbandige vrouwen uit de laagste sociaaleconomische klasse van de samenleving.²⁷ Recentere Nederlandse studies richten zich daarentegen uitsluitend op ‘moffenmeiden’ die spraken van liefde voor een Duitse soldaat zonder politieke bijbedoelingen.²⁸ De Deense historicus Anette Warring maakte met haar onderzoek duidelijk dat de groep ‘tysgerpige’ in werkelijkheid een complexe samenstelling kende. De vrouwen waren nauwelijks met elkaar vergelijkbaar wat betreft leeftijd en sociale achtergrond, hoewel een substantieel gedeelte jong was en in moeilijke sociale omstandigheden verkeerde.²⁹

De groep ‘moffenmeiden’ bestond uit sekswerkers, vrouwen met een vaste of meerdere losse relaties, een verlovings of een huwelijk. Daarnaast waren er vrouwen die openlijk associeerden met Duitse soldaten, in dienst waren bij de bezetter of politiek sympathiseerden met nazi-Duitsland en daardoor intiemer werden met individuele soldaten. Omgaan met de avances van een Duitse militair was niet altijd makkelijk: aan de ene kant moesten vrouwen de afkeuring van hun familie en omgeving ervaren, aan de andere kant kon een afwijzing ook negatieve gevolgen hebben.³⁰ Sommige vrouwen kunnen zich gedwongen hebben gevoeld, maar er waren evengoed ook mogelijkheden voor vrouwen om vrijwillig een relatie te krijgen met militairen. De aanwezigheid van soldaten was groot, terwijl echtgenoten weg van huis konden zijn

**“HET KAALKNIPPEN
RAAKTE DE
VROUWEN IN HUN
VROUWELIJKHEID
EN UNICITEIT.
BOVENDIEN WAS ER
SPRAKE VAN DE-
SEKSUALISERING.
ZE MOESTEN
ONAANTREKKELIJK
ZIJN OM TE WORDEN
ONTWAPEND”**

vanwege de tewerkstelling. Ten slotte kon het gemakkelijker zijn om een Duitser te ontmoeten zonder dat de omgeving daarvan op de hoogte was, helemaal als de vrouwen in dienst waren bij de bezetter of ingekwartierde soldaten in huis hadden.³¹

Het is lastig te beoordelen hoe deze onderlinge verschillen in contact van belang waren voor de bestraffing, omdat de eigen interpretaties van lokale partijen een rol speelden. Op sommige plaatsen werden vrouwen opgepakt omdat ze tijdens de bezetting gezien waren met een soldaat, terwijl elders de vrouwen met een amoureuze verhouding of juist diverse relaties werden gearresteerd.³² Duidelijk is dat ongeacht het motief van de vrouwen, de intimiteit met de Duitse militairen, op welke manier dan ook, voor de omgeving een aanvaarding betekende van de aanwezigheid van de bezetter, waardoor het als collaboratie werd beschouwd. Een uiteenzetting van de beschuldigingen verklaart echter niet waarom de meisjes en vrouwen juist met kaalscheren werden bestraft.

HET LICHAAM VAN DE VROUW ALS STRIJDTONEEL

Men voerde het scheren op allerlei plekken uit: binnenshuis, in de verhoorkamer, bij de kapper, in het interneringskamp, maar bovenal op straat. Een belangrijke misconceptie is dat het kaalscheren spontaan ontstond in de context van een woedende menigte. Niet alleen voor de 'kappers', maar ook voor de meisjes en vrouwen kwamen de scheerbeurten vaak allesbehalve onverwachts. Lokale autoriteiten konden betrokken zijn of waren zelfs actieve deelnemers.³³ Overleg vond soms al voor de bevrijding plaats.³⁴ Bij het knippen dat publiekelijk plaatsvond, had de aanwezigheid van de menigte een extra vernederend effect. Het kaalscheren moest daarom vaak door zoveel mogelijk mensen gezien worden. Nadat de vrouwen op een podium of balkon waren kaalgeschoren, werden ze uitvoerig gefotogra-

feerd en rondgeleid door de straten.³⁵

Uit de foto's blijkt hoezeer de scheerbeurten er als ceremonies uitzagen, uitgevoerd met alle pracht en praal van een ludiek carnavalesk festival.³⁶ Er werd gekozen voor strategische plekken die doortrokken waren geweest van de bezetter. Met het knippen werden deze plaatsen van macht teruggeëist, met de vrouwen in onderdanige positie. Dankzij het gebruik van de nationale vlag en het volkslied reconstrueerden de participanten een eenheid als volk, waar de 'moffenmeid' als gezamenlijk onderwerp van spot door haar buitenstaanderspositie aan bijdroeg.³⁷ Andere aspecten van het kaalscheren doen denken aan charivari's. Deze volksgerichten vonden vanaf de zestiende eeuw plaats in Frankrijk, de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Brabant. In charivari's werden mensen, maar vooral vrouwen die zich niet hadden gehouden aan huwelijks- of seksualiteitsconventies, publiekelijk bespot.³⁸

De scheerbeurten van 'moffenmeiden' waren bovenal een bestraffing en moesten als voorbeeld dienen voor de rest van de samenleving. De uiterlijke vorm voltrok zich daarbij langs een schaal van diverse traditionele verschijnselen. Deze vergelijkingen moeten eerder opgevat worden als onbewust toegepast in het proces, dan als vooraf bedacht. Het kaalscheren lag tussen carnaval en sociaal gerecht; tussen een spontane actie van vooral jongemannen en een bedachte groepsmanifestatie.³⁹ Dat vaak adolescenten jongens en mannen de straf uitvoerden, betekent niet dat het simpelweg een man tegen vrouw-situatie was. Er waren geregeld vrouwen die het stonden toe te juichen of zelfs de schaar hanteerden.⁴⁰ Desondanks toont een genderanalyse van de symboliek rondom het kaalscheren dat de overkoepelende gedachte achter de bestraffing in essentie misogynistisch was.

Op allerlei manieren ondergingen mannelijke 'foute' landgenoten fysieke vernederingen en lijfstraffen tijdens

de bevrijding. Heel af en toe kwam het voor dat een man de tondeuse te wachten stond.⁴¹ Dit was zo sporadisch dat geconcludeerd kan worden dat het kaalscheren als bestraffing vooral voor vrouwen bedoeld was. Ook als de vrouwen op andere wijze gekleineerd werden, stond het afscheren van hun haren altijd centraal.⁴² De seksualiteit en het lichaam waren bovendien alleen bij vrouwen een belangrijke kwestie. In tegenstelling tot mannen, kwam het bij vrouwen voor dat ze geheel naakt vernederingen ondergingen en dat er bijvoorbeeld op hun borsten geklad werd.⁴³

De haren afknippen van vrouwen komt als straf voor een seksuele zonde al eeuwenlang voor.⁴⁴ Antropologen twijfelen er niet aan dat haarrituelen seksuele connotaties kunnen dragen.⁴⁵ Haren helpen bovendien met het differentiëren van de genderidentiteit: voor mannen gelden andere normen dan voor vrouwen als het gaat om haardracht. Het haar van vrouwen is een groot aspect van de culturele definitie van vrouwelijkheid en de mogelijkheid voor een vrouw om uniek te zijn. Vrouwen identificeren zich bovendien vaker met hun hoofdhaar dan mannen, bij wie lichaamshaar en gezichtshaar weer belangrijker zijn. Ook lengte speelt een rol: het hebben van lang haar wordt in de regel als vrouwelijk opgevat. De combinatie van vrouwelijkheid en haar kent bovendien een lange traditie in de Europese mythologie met voorbeelden als *Lorelei* en *Rapunzel*.⁴⁶ In dit laatste sprookje worden de haren van het meisje afgeknipt als straf voor onaanvaardbaar seksueel gedrag. Het kaalknippen raakte de vrouwen in hun vrouwelijkheid en uniciteit. Bovendien was er sprake van de-seksualisering. Ze moesten onaantrekkelijk zijn om te worden ontwapend.⁴⁷ Zo spreken krantenberichten over het verwijderen van 'het grootste sieraad van de vrouw' wat 'haar den lust [zou] ontnemen om te proberen onder de officieren van het Britsche leger haar net uit te gooien'.⁴⁸ Op de

achtergrond speelde hierbij het politieke proces van oorlog en bevrijding en de rol van de vrouw daarin een grote rol.

HERSTELLEN VAN TRADITIONELE GENDERPATRONEN

Tijdens de bezetting heerste in de publieke opinie het idee dat het door de oorlogssituatie zeer slecht gesteld was met het zedelijk welzijn en de morele deugd van jongeren en vrouwen.⁴⁹ Genderhistorici Sandra Gilbert en Michelle Perrot verklaren dat politieke bedreigingen soms worden gerepresenteerd in het kader van gender, dat op die manier een tijdloze kwaliteit toegeschreven krijgt. Als er politieke onrust is, wordt dit geïnterpreteerd als het omverwerpen van de 'natuurlijke orde'. Oorlog is de ultieme vorm van wanorde die deze omverwerping teweeg zou brengen.⁵⁰ In de Tweede Wereldoorlog ontstonden verscherpingen in wat acceptabel en onacceptabel seksueel gedrag zou zijn. Voor de invulling hiervan werden traditioneel gevormde genderpatronen van voor de oorlog herroepen, waarin de vrouw hoorde te voldoen aan verwachtingen als trouw en opoffering, en seksualiteit in het teken stond van reproductie, huwelijk en moederschap.⁵¹ Daarnaast raakt het nationaliteitsgevoel in oorlogsen crisistijd sterk verbonden met biologische concepten als nalatenschap en afkomst. Deze toestand van morele paniek tijdens de bezetting werd verergerd door de aanblik van relaties tussen 'moffenmeiden' en militairen.

Intieme relaties tussen lokale vrouwen en Duitse soldaten daagden niet alleen de geaccepteerde normen en moraal rond sekse, sekseverhoudingen en seksualiteit uit. Ze belichaamden en vestigden tevens de aandacht op het hele conflict van de bezetting zelf, waarbij politiek explosieve kwesties van verovering en afkomst betrokken waren. Het vormde in de ogen van de bevolking een bedreiging voor de natie, want de vrouw had de taak de toekomstige generatie te baren.⁵²

Wiel van der Randen, *Moffenmeiden ingesmeerd met pek*, Mei 1945. Bron: Wikimedia Commons

Deze tendens was volgens de theorie van Gilbert en Perrot versterkt rond de bevrijding. Als oorlog seksuele wanorde betekent, impliceert vrede daarmee een terugkeer naar 'bekende' of traditionele genderpatronen.⁵³

Het kaalscheren van 'moffenmeiden' was een vast onderdeel van de bevrijding, en daarmee van de overgang van oorlog naar vrede. Rituelen waarbij haren worden afgeschoren, geven vaak een mythisch, oftewel 'magisch', keerpunt aan. De publieke symboliek rondom rituelen verandert de status quo, niet op een fysieke, maar op een mythische manier.⁵⁴ Zo kan een kroningsceremonie een prins tot een vorst maken. Vanuit dit perspectief krijgt het kaalscheren een functie van het bewerkstelligen van een terugkeer naar de 'traditionele' seksuele moraal, waarbij de vrouw op haar plaats wordt gezet volgens een aan haar toegekend rolpatroon.

De vrouwelijke lichamen werden toegeëigend door de gemeenschap. Door de haren af te knippen, werd het de vrouw verboden de aspecten terug te krijgen die zouden bijdragen aan een bepaald idee van vrouwelijkheid.⁵⁵ De samenleving maakte duidelijk dat het gedrag van de 'moffenmeiden' ontoelaatbaar was. Dat ging niet alleen over het verraderlijke aspect van de relaties, maar ook over haar seksuele gedrag. Deze les werd voor elke vrouw belangrijk geacht.

Het kaalscheren raakte niet alleen de 'moffenmeiden' in hun vrouwelijkheid of legde een bepaald idee van vrouw-zijn op aan andere vrouwen. Het was ook een middel om de verloren mannelijke moraal mee te repareren. Na de oorlog eisten mannen opnieuw hun dominantie in de publieke ruimte op. Het belang van de vrouw werd gereduceerd tot haar baarmoeder, met twee stereotypes

gevisualiseerd: aan de ene kant bestond er de eerbiedwaardige en vaderlandslievende moeder, die het zwaar te verduren had gehad. Aan de andere kant was daar de hardvochtige ‘moffenhoer’.⁵⁶ Diverse auteurs hebben de handeling van het kaalscheren in Frankrijk aan de hand van beeldvorming geanalyseerd als een symbolisch moment waarbij de mannelijke moraal kon worden hersteld. De bevrijding was volgens hen de gelegenheid waarop het land de episode van vernedering, lijden en frustratie voor de Franse man achter zich kon laten en zich heruitvond als een mannelijke, strijdbare en heldhaftige republiek.⁵⁷ De knipbeurten van vrouwelijke collaborateurs waren een uiting van dit gevoel en ontwikkelden zich zodanig tot een veelvoorkomend en wijdverbreid fenomeen.⁵⁸

Onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog heeft een vergelijkbare analyse opgeleverd. Volgens Gilbert bestond er destijds een klimaat waarin nationale angsten als een crisis van mannelijkheid werden omschreven.⁵⁹ In de jaren twintig, analyseert ook historicus Kevin Passmore, was de overtuiging dat de orde alleen kon worden hersteld door een terugkeer naar vooroorlogse genderverhoudingen wijd-

verbreid. Daarnaast moest de mannelijke kameraadschap van het leger worden toegepast op de burgermaatschappij, die decadent zou zijn geworden door vrouwelijk materialisme en egoïsme.⁶⁰ Eveneens na de Eerste Wereldoorlog waren er in Frankrijk en België vrouwen kaalgeschorren omdat ze beschuldigd waren van relaties met de vijand. De gebeurtenissen werden destijds door de Nederlandse pers opgepikt.⁶¹ Hoewel het kaalscheren ook door de nazi's is toegepast op politieke vrouwelijke vijanden en vrouwen die een Joodse partner hadden, acht historicus Rianne Oosterom de kans groter dat men in Nederland nog afwist van het kaalscheren na de Eerste Wereldoorlog in België. In pamfletten en een lokale enquête werd destijds gerefereerd aan het feit ‘dat de Belgen hetzelfde [deden] in de vorige oorlog, wat toen evenzoveel lol veroorzaakte.’⁶² Uitvoerige vergelijkingen tussen de manifestaties van kaalscheren tijdens de twee wereldoorlogen zouden in toekomstig onderzoek daarom lonen.

CONCLUSIE

Gender als analytisch kader zorgt voor een beter begrip van het kaalscheren van ‘moffenmeiden’. Verschillende aspecten

tonen aan dat het een bestraffing voor vrouwen was. Zo maakte de betekenis van ‘seksuele collaboratie’ in juridische en politiek-maatschappelijke zin een persoonlijke daad van een vrouw tot een gegeven van nationaal belang. Er was bij deze beschuldigingen sprake van een specifieke meetlat van normen rondom seksualiteit en gender in de Tweede Wereldoorlog. De ‘moffenmeiden’ hadden volgens hun landgenoten niet alleen codes van patriottisme, maar ook codes van vrouwelijk gedrag overschreden. Het is het laatstgenoemde aspect van hun overtreding dat op de voorgrond werd geplaatst. De symboliek rond het kaalscheren toont hoe de vrouwen geraakt werden in hun vrouwelijkheid en uniciteit en zo ‘ontwapend’ werden.

Daarnaast zet het toepassen van een genderperspectief op het ‘kaalscheren’ de algehele periode van Duitse bezetting en bevrijding in een ander daglicht. De vrouw, haar lichaam en seksualiteit werden in oorlogstijd opgevat als toebehorend aan de natie. De bevrijdingsperiode was niet zomaar een moment waarop naties zichzelf opnieuw wilden uitvinden. De vrede betekende ook een herstel van morele en seksuele orde; een terugkeer

naar vooroorlogse genderpatronen en een reparatie van de mannelijke moraal. Het kaalscheren speelde een rol in deze ontwikkeling en werd zo een veelvoorkomend en wijdverbreid fenomeen.

Er is nog altijd veel onduidelijk over de Nederlandse ‘moffenmeid’ en het kaalknippen. Dit artikel heeft gaten in de historiografie blootgelegd die door middel van bron- en micro-onderzoek kunnen worden gedicht. Ook een vergelijkende studie naar andere conflicten en overgangen van oorlog naar vrede zou lonen. Het kaalscheren van vrouwen in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog is een onderwerp dat aan de hand van tal van invalshoeken kan en nog moet worden ontleed, maar dat een genderinterpretatie daarbij van toepassing moet zijn, staat buiten kijf.

Annelore van Gool studeerde Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en de Alma Mater Università di Bologna van 2018 tot 2022 en is geïnteresseerd in postkoloniale geschiedenis, gendergeschiedenis en publieksgeschiedenis. Momenteel studeert Van Gool Radiofonische Kunsten aan het Royal Institute for Theatre, Cinema & Sound (RITCS) in Brussel.

Eindnoten

1. Deze tekst is een bewerking van Annelore van Gools bachelorscriptie Het grootste sieraad van een vrouw. Gender en het kaalscheren van 'moffenmeiden' tijdens de nadagen van de Tweede Wereldoorlog, dat ze in 2021 schreef onder begeleiding van historicus Peter Romijn.
2. *De Waarheid* (8 mei 1945), ontleend aan: Monica Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten. Nederlandse meisjes en vrouwen die in de periode 1940-1945 omgang hadden met Duitse militairen* (Soesterberg, herziene druk, 2015) 164.
3. Het kaalscheren is bijvoorbeeld vastgelegd in Frankrijk, België, Nederland, Italië, Noorwegen, Denemarken, Polen, Tsjechië, Griekenland en Algerije (destijds onder Franse overheersing): Anette Warring, 'Intimate and Sexual Relations', in: Robert Gildea, Olivier Wievorka en Anette Warring eds., *Surviving Hitler and Mussolini. Daily Life in Occupied Europe* (Oxford; New York 2006) 88.
4. Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders 1945-1955* (Amsterdam 2002) 9.
5. In dit artikel wordt de Nederlandse historiografie naast de invloedrijkste internationale studies geplaatst. Deze selectie is afkomstig uit Denemarken, Frankrijk en Vlaanderen en is begrensd omdat het om alleen Nederlandse of naar het Engels vertaalde teksten gaat.
6. Fabrice Virgili, *Shorn Women. Gender and Punishment in Liberation France*. Vertaling John Flower (Oxford; New York 2002) 20-21.
7. Rianne Oosterom, *Moffenmeiden, over soldatenliefjes, knip-pers; een geschiedenis in verhalen* (Amsterdam 2019); Steffie van den Oord, *Liefde in oorlogstijd* (Amsterdam; Antwerpen 2002); Jan Hopman, *De wedergeboorte van een moffenmeid: een verzuwigen familiegeschiedenis* (Amersfoort 2016); Monica Diederichs, *Herinneringen van een 'Moffenkind'* (Soesterberg 2020).
8. Joan W. Scott, 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis' *The American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075, aldaar 1068.
9. Joan Scott, 'Women and War. A Focus for Rewriting History', *Women's Studies Quarterly* 12:2 (1984) 2-6, aldaar 3.
10. Jolande Withuis, *De jurk van de kosmonaute. Over politiek, cultuur en psyche* (Amsterdam 1995) 182.
11. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 142.
12. Op de briefkaart, gedateerd 14 augustus 1944, stond aangekondigd: 'De mof waarmee jij vrijt, gaat spoedig aan de haal, als Neerland is bevrijd draag jij je kopje kaal!': Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 170.
13. Ibid, 35.
14. Warring, 'Intimate and Sexual Relations', 88-89; Macheld De Metsenaere en Sophie Bollen, 'Schandelijke liefde. Sentimentele collaboratie en haar bestraffing in België na de Tweede Wereldoorlog', *Wetenschappelijke Tijdingen. Orgaan van de Vereniging voor Wetenschap, Vereniging voor Wetenschap Antwerpen* 3 (2007) 228-259, aldaar 231.
15. Virgili, *Shorn Women*, 11.
16. De Metsenaere en Bollen, 'Schandelijke liefde', 230.
17. Virgili, *Shorn Women*, 37.
18. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 15.
19. Virgili, *Shorn Women*, 36.
20. Ibid, 34; op te maken uit de verklaring van Leen Bode, in: Oosterom, *Moffenmeiden*, 68.
21. 'Van alles wat. "Heur haar af!"', *De Nieuwe Gazet* (25 september 1944), 2, ontleend aan: Van Loon, 'De geschorene en de scheerster', 66.
22. Virgili, *Shorn Women*, 35.
23. Oosterom, *Moffenmeiden*, 9; Diederichs, *Wie geschoren wordt, moet stilzitten*, 194; Warring, 'Intimate and Sexual Relations', 121.
24. Warring, 'Intimate and Sexual Relations', 122.
25. Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10 a: Het laatste Jaar I* (Den Haag 1980) 557; Diederichs, *Wie geschoren wordt, moet stilzitten*, 157; A.D. Belinfante, *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978) 83; Afwikkelingsbureau Militair Gezag Overzicht der Werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg 14 september 1944 – 4 maart 1946, (z.p., z.j.) 260; De Metsenaere en Bollen, 'Schandelijke liefde', 231; Virgili, *Shorn Women*, 10 en 18-19.
26. Afwikkelingsbureau Militair Gezag Overzicht der Werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg 14 september 1944 – 4 maart 1946, (z.p., z.j.) 260.
27. Anette Warring, *Tyskerpiger – under besøttelse og resop-gør* (Kopenhagen 1994) 246; Diederichs, *Wie geschoren wordt, moet stilzitten*, 16 en 41-44.
28. Oosterom, *Moffenmeiden*; Van den Oord, *Liefde in oorlogstijd*.
29. Warring, *Tyskerpiger*, 247.
30. Warring, 'Intimate and Sexual Relations', 90.
31. Ibid, 91.
32. Oosterom, *Moffenmeiden*, 64.
33. Virgili, *Shorn Women*, 168.
34. In de gemeente Den Haag wilden men met het kaalscheren niet alleen straffen, maar ook een waarschuwing aan anderen uitgeven vanwege "het grote gevaar voor de volksgezondheid dat van deze 'dames' uitgaat". Hiermee werden seksueel overdraagbare ziektes bedoeld. In Hillegom en een aantal gemeentes in Zeeland betrokken bestuurders bewust de Binnenlandse Strijdkrachten bij het openbaar kaalscheren om zo de volkswoede in toom te houden: Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 157 – 159 en 161 en 167.
35. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 168; Virgili, *Shorn Women*, 187.
36. Corran Laurens, "'La Femme au Turban'", in: H.R. Kedward en Nancy Wood eds., *The Liberation of France* (Oxford 1995) 155-179, aldaar 174.
37. De symbolische betekenis van lieux de memoires bij het kaalscheren is uitvoerig uiteengezet door Caroline Van Loon: Van Loon, 'De geschorene en de scheerster', 71.
38. Gerard Rooijakkers, 'Charivaresk gedrag als maatschappelijk ritueel', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 15 (1989).
39. Michael Kelly, *The Cultural and Intellectual Rebuilding of France after the Second World War* (New York 2004) 111; Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 170.
40. Van Loon, 'De geschorene en de scheerster', 74.
41. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 167.
42. Kelly, *The Cultural and Intellectual Rebuilding of France after the Second World War*, 113.
43. Virgili, *Shorn Women*, 192.
44. Oosterom, *Moffenmeiden*, 97.
45. E.R. Leach, 'Magical Hair', *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 88:2 (juli- december 1958), 147-164, aldaar 150.
46. Antoy Synott, 'Shame and Glory: A Sociology of Hair', *The British Journal of Sociology* 38:3 (september 1987) 381-413, aldaar 382-384 en 410.
47. Van Loon 'De geschorene en de scheerster', 60.
48. "Van alles wat. 'Heur haar af!'", *De Nieuwe Gazet* (25 september 1944), 2, ontleend aan: Van Loon, 'De geschorene en de scheerster', 61; *De Waarheid* (8 mei 1945), ontleend aan: Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten*, 164.
49. Warring, 'Intimate and Sexual Relations', 91.
50. Joan Scott, 'Women and War', 4.
51. Diederichs, "'Moffenmeiden'", 47; Scott, 'Women and War', 4.
52. Diederichs, "'Moffenmeiden'", 47.
53. Scott, 'Women and War', 4.
54. Leach, 'Magical Hair', 162 en 151.
55. Virgili, *Shorn Women*, 186.
56. De Metsenaere en Bollen, 'Schandelijke liefde', 258.
57. Kelly Ricciardi Colvin, *Gender and French Identity after the Second World War. Engendering Frenchness* (Oxford; Londen; New York 2019) 5.
58. Virgili, *Shorn Women*, 219.
59. Scott, 'Women and War', 3.
60. Kevin Passmore, 'Europe' in: Passmore eds., *Women, gender and fascism in Europe, 1919-45* (New Brunswick 2003) 235-268.
61. Oosterom, *Moffenmeiden*, 99.
62. Ibid, 101.